

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019.11-2.32>

СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ПЕРЕТИНУ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ ОСОБОЮ, ЯКІЙ ЗАБОРОНЕНО В'ЇЗД НА ТЕРИТОРІЮ УКРАЇНИ

Джафаров Мурад Єльман Огли,
аспірант
(Навчально-науковий інститут права
імені князя Володимира Великого
Міжрегіональної академії управління
персоналом, м. Київ, Україна)

У статті наголошено, що велике значення для забезпечення ефективної діяльності слідчого, спрямованої на встановлення істини у кримінальному провадженні, а також для вирішення інших завдань досудового розслідування має науковий складник раціональної організації розслідування. Визначено, що основним завданням під час розслідування даного виду злочину повинно бути виявлення всіх обставин учиненого злочину, встановлення особи злочинця та його затримання, якщо він не затриманий на місці вчинення або після вчинення злочину. Тут має значення виявлення, дослідження та фіксація доказів різних властивостей. Слід додати, що слідчі ситуації класифікуються також на конфліктні та безконфліктні. Дана класифікація була запозичена криміналістикою у психології і ґрунтується на характеристиці одного з елементів психологічних компонентів ситуації: суперництва та протидії сторін, мета та інтереси яких під час розслідування злочину не збігаються. Конфліктні ситуації з різним ступенем гостроти протистояння сторін не рідкість у слідчій практиці. Зроблено висновок, що повне визнання обвинуваченим своєї провини має місце тоді, коли його було затримано безпосередньо під час учинення злочину. У слідчій практиці часто мають місце факти дійового каяття у справах про незаконний перетин державного кордону особою, якій заборонено в'їзд на територію України. До причин, що зумовлюють повне визнання обвинуваченим своєї провини, можна віднести такі: затримання «на гарячому» на місці вчинення злочину, а також незаперечність і достатність наявних доказів; прагнення приховати свою участь у вчиненні іншого злочину; небажання розкривати всіх співучасників злочину або ініціювати діяльність слідчого з виявлення таких осіб. За таких обставин розслідування відбувається у відносно сприятливій, безконфліктній обстановці. Для успішного вирішення завдань повного й об'єктивного розслідування в такій слідчій ситуації необхідні активність і наступальність слідчого. Виявлення типових слідчих ситуацій і включення їх у приватні методики розслідування злочинів щодо незаконного перетину державного кордону особою, якій заборонено в'їзд на територію України, дають змогу розробити типові методичні рекомендації з розслідування незаконного перетину державного кордону особою, якій заборонено в'їзд на територію України.

Ключові слова: орган досудового розслідування, слідча ситуація, початковий етап розслідування, перетин державного кордону.

**INVESTIGATIVE ACTIVITIES OF THE INITIATION
OF INQUIRY ON ILLEGAL CROSSING OF THE BORDER
BY A PERSON WHO IS PROHIBITED TO ENTER UKRAINE**

Dzhafarov Murad Yelman Ohly,
Postgraduate Student
(Educational and Scientific Institute
of Law named after Prince Vladimir
the Great of the Interregional Academy
of Personnel Management, Kyiv, Ukraine)

The article emphasizes that the scientific component of a rational investigation organization is of great importance for ensuring the effective activity of an investigator aimed at establishing the truth in criminal proceedings, as well as for solving other tasks of pre-trial investigation. It is determined that the main task in the investigation of this type of crime should be to identify all the circumstances of the crime, to identify the perpetrator and his detention, if he is not detained at the scene or after the crime. Here it is important to identify, investigate and capture evidence of different properties. It should also be added that investigative situations are also classified as conflict and conflict-free. This classification was borrowed from forensic science in psychology and is based on the characterization of one of the elements of the psychological components of the situation: the rivalries and counteraction of the parties whose purpose and interests do not overlap in the investigation of the crime. Conflict situations with varying degrees of confrontation between the parties are not uncommon in investigative practice. It is concluded that the full confession of the accused to his guilt takes place when he was detained directly during the commission of the crime. In practice, there are often facts of effective remorse in cases of illegal crossing of the state border by a person who is forbidden to enter the territory of Ukraine. The reasons for the full recognition of the accused of his guilt include the following: detention "hot" at the scene of the crime, as well as the indisputability and sufficiency of the available evidence; the desire to conceal their involvement in another crime; unwillingness to disclose all accomplices of the crime or to initiate investigator's activity to identify such persons. In such circumstances, the investigation takes place in a relatively favorable, conflict-free environment. In order to successfully solve the problems of complete and objective investigation in such an investigative situation, the activity and the offensiveness of the investigator are required. Identifying typical investigative situations and incorporating them into private methods of investigating crimes against the illegal crossing of a state border by a person who is forbidden to enter the territory of Ukraine, allows to develop typical methodological recommendations for investigating an illegal crossing of the state border by a person who is forbidden to enter the territory.

Key words: pre-trial investigation authority, investigative situation, initial stage of investigation, crossing the state border.

Постановка проблеми. Велике значення для забезпечення ефективної діяльності слідчого, спрямованої на встановлення істини у кримінальному провадженні, а також для вирішення інших завдань досудового розслідування має науковий складник раціональної організації розслідування.

Проблеми слідчої ситуації як криміналістичної категорії постійно звертають на себе увагу вчених, оскільки ситуативний характер розслідування злочинів, як і будь-якого іншого різновиду діяльності людини, зумовлює потребу пошуку підстав конкретизації прийомів, засобів і методів її здійснення.

Однак і тут необхідне виділення сукупності тих чинників, що мають організаційно-методичне і тактичне значення та можуть бути використані для управління слідчою ситуацією й вирішення визначених слідчих завдань. Проте це вже проблема практичної діяльності, вирішенню якої повинно сприяти наукове теоретичне розроблення використання типових слідчих ситуацій.

Стан наукової розробленості. Проблемним питанням вивчення та розроблення загальних теоретичних положень слідчих ситуацій приділялося багато уваги з боку відомих учених-криміналістів, серед яких: В.П. Бахін, Р.С. Белкін, А.Ф. Волобуєв, І.А. Возгрін, В.К. Гавло, Л.Я. Драпкін, О.Н. Колесніченко, В.К. Лисиченко, Г.А. Матусовський, А.Ф. Облаков, М.В. Салтевський, М.О. Селіванов, В.В. Тищенко, С.С. Чернявський, В.Ю. Шепітько та ін. Разом із тим наукові доробки містять лише загальні криміналістичні рекомендації щодо використання ситуативного підходу під час розслідування злочинів без їх конкретизації за окремими видами.

Метою написання цієї статті є визначення та характеристика типових слідчих ситуацій, що виникають під час розслідування незаконного перетину державного кордону особою, якій заборонено в'їзд на територію України, та визначення основних напрямів розслідування вказаного злочину за кожною з них для формулювання окремих криміналістичних рекомендацій щодо вдосконалення діяльності органів досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. Необхідно відзначити, що аналіз розвитку теорії слідчої ситуації не є основною метою роботи, оскільки виходить за межі нашого дослідження. Однак, на нашу думку, необхідно виділити, як видається, найбільш суттєві теоретичні висновки, що мають значення для даного дослідження.

Так, І.А. Возгрін зазначає, що «у криміналістиці відсутнє загальноновизнане поняття слідчої ситуації, хоча багато авторів уже зверталися до її вивчення» [5]. Найбільш прийнятним, на нашу думку, слід уважати визначення слідчої ситуації, запропоноване Л.Я. Драпкіним, де під слідчою ситуацією він розуміє уявну, динамічну модель, що відображає інформаційно-логічний, тактико-психологічний, тактико-управлінський та організаційний стан, що склався у кримінальній справі й який характеризує сприятливий або несприятливий характер процесу розслідування [6]. Зберігається, проте, неоднозначна позиція й у частині обсягу змісту слідчої ситуації і чинників, що впливають на її формування.

Визначаючи слідчу ситуацію як «...сукупність умов, в яких на даний момент здійснюється розслідування, тобто та обстановка, в якій протікає процес доказування» [7], Р.С. Белкін указує, що вона формується під впливом цілого комплексу об'єктивних і суб'єктивних чинників. Своєю чергою, І.А. Возгрін до обставин, чинників і умов відносить три групи елементів: елементи слідчої ситуації, пов'язані з особливостями злочину й інформацією про нього; елементи слідчої ситуації, пов'язані з результатами первинної роботи слідчого; елементи слідчої ситуації, пов'язані з особистістю слідчого та умовами його роботи [5, с. 62–63]. В обох варіантах враховані об'єктивна реальність і суб'єктивний чинник – оцінка слідчої ситуації з урахуванням психологічних особливостей та професіоналізму слідчого. У цілому слідча ситуація передає стан процесу розслідування злочину. Вона відображає характеристику розслідування в певний момент. Як зазначає І.А. Копилов, слідча ситуація дасть можливість виділити і звести воедино обставини, оцінка яких необхідна для прийняття подальших рішень у кримінальному провадженні. У цьому, на його думку, полягає головна функція слідчої ситуації [8].

На думку Г.А. Матусовського, слідчу ситуацію слід розглядати у двох аспектах: внутрішньому (стан розслідування на певному етапі) і зовнішньому (сукупність зовнішніх умов розслідування) [9, с. 26]. Поєднання та результати впливу об'єктивних

і суб'єктивних чинників зумовлюють індивідуальність кожної слідчої ситуації, визначають її зміст, тобто конкретну сукупність умов, у яких діє слідчий.

М.П. Яблоков зазначає, що слідча ситуація – це стан, що складається і цікавить слідчого в певний момент його діяльності з розслідування злочину, що характеризує тактичну, стратегічну або тактико-стратегічну інформаційну своєрідність оцінюваного слідчого моменту [11, с. 26]. В.В. Тищенко підтримує позицію зумовленості вибору напряму розслідування злочину за результатом аналізу типових слідчих ситуацій, котрий дає змогу правоохоронцю вірно оцінити конкретну ситуацію та оптимально спланувати свої дії. Ситуативний принцип методики розслідування, зазначає вчений, зумовлює необхідність побудови методичних рекомендацій у такій логічній послідовності: типова слідча ситуація – її характеристика – типові завдання й версії – рекомендована система слідчих та оперативно-розшукових дій як програм розслідування – перспективна типова ситуація, прогнозована на наступному етапі розслідування [13, с. 130–132].

Подібної точки зору притримується і А.М. Кустов [12, с. 92]. Із цього приводу В.К. Весельський зазначив, що знання типових слідчих ситуацій дає змогу не тільки передбачити їх виникнення у відповідних умовах як закономірних, а й вибирати відповідні засоби, прийоми і методи розслідування злочинів [10, с. 198].

У зв'язку із цим наукове обґрунтування та визначення чітко сформульованих типових слідчих ситуацій під час розроблення окремої методики розслідування злочинів надає можливість слідчому застосовувати певний алгоритм ефективних організаційних та процесуальних дій. Беззаперечно, це повністю стосується й особливостей розслідування незаконного перетину державного кордону особою, якій заборонено в'їзд на територію України.

Проблемний характер носить питання типізації слідчої ситуації. «Під типовою розуміється ситуація, у структурі якої переважають загальні, повторювані риси, властиві всім ситуаціям того ж порядку» [7]. Однак Р.С. Белкін справедливо зазначає, що «типізація слідчих ситуацій за всіма складниками їх компонентів практично неможлива, оскільки вона повинна буде налічувати колосальне число варіантів...» [14]. Тут важливо зазначити, що типізація може здійснюватися за одним або декількома елементами, що становить слідчу ситуацію. Як правило, слідчі ситуації типізуються в обсязі певного виду злочинів. Має значення й те, на якому етапі розслідування проводиться типізація. До уваги приймаються подібні суттєві ознаки, наприклад за характером і обсягом вихідної інформації про подію злочину і злочину на певному етапі розслідування. Типізація слідчих ситуацій, будучи незавершеною, на теоретичному рівні має певний значущий вплив на зміст розслідування, необхідна для розроблення програм розслідування щодо незаконного перетину державного кордону особою, якій заборонено в'їзд на територію України.

Слід розуміти, що переважна більшість злочинів характеризується типовими проявами ситуаційної зумовленості розслідування, пов'язаної з наявністю певної сукупності даних, які отримує слідчий і на які спирається в прийнятті рішень, організовуючи свою процесуальну діяльність. Типова слідча ситуація – свого роду «абстрагована штучна модель, яка відображає стан наявної у слідчого інформації про обставини злочину й обстановку, що склалася на відповідному етапі розслідування» [1, с. 111]. Застосування ситуаційного підходу під час розслідування незаконного перетину державного кордону особою, якій заборонено в'їзд на територію України, має велике методологічне значення, адже виділення типових слідчих ситуацій дає змогу сформулювати адекватні відповідним тактичним завданням програми діяльності органів досудового розслідування [2, с. 964] з метою встановлення обставин як конкретного

злочину, так і всієї злочинної діяльності. Для встановлення цих обставин використовують як загальні закони пізнання, так і особливі правила кримінального процесуального доказування [3, с. 163]. У кримінальному процесуальному значенні така діяльність слідчого як сторони обвинувачення полягає в отриманні доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та НСРД, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених КПК України (ч. 2 ст. 93 КПК України) [4].

Проведене дослідження дає змогу виділити як найбільш типові для початкового етапу розслідування незаконного перетину державного кордону особою, якій заборонено в'їзд на територію України, такі слідчі ситуації:

1. Злочинець (злочинці) затриманий на місці вчинення злочину безпосередньо після вчинення злочину або під час спроби вчинення злочину. Це найбільш оптимальний варіант для розслідування. Така слідча ситуація зустрічається у 92,5% випадків незаконного перетину державного кордону особою, якій заборонено в'їзд на територію України. Звичайним місцем затримання за незаконного перетину державного кордону згаданою категорією осіб є місця здійснення прикордонного контролю в аеропортах, морських вокзалах, прикордонних пунктах пропуску. Подібні злочини вчиняються переважно однією особою або групою осіб, зазвичай не більше двох осіб.

2. Слідча ситуація, за якої особа (група осіб), яка вчинила злочин, не затримана. Категорія «нерозкритих» кримінальних проваджень щодо незаконного перетину державного кордону особою, якій заборонено в'їзд на територію України, порівняно незначна (до 10% справ). Складнощі, з якими стикаються органи досудового розслідування в розкритті злочину, пояснюються, як правило, способами вчинення та приховування вказаного злочину.

3. В органах досудового розслідування наявна достовірна інформація про порушника кордону, але він не затриманий.

4. Коли є матеріальні сліди вчиненого незаконного перетину державного кордону особою, якій заборонено в'їзд на територію України. Наприклад: сліди ніг, взуття, сліди зупинки для укриття, відпочинку, ночівлі (пом'ята трава, обламані гілки, вогнища, недопалки, залишки від продуктів харчування і т. д.), залишені порушником на маршруті його руху.

Також слід відзначити, що підставою для виділення типових слідчих ситуацій послужили відомості, які мав слідчий на момент учинення зазначеного діяння і початку розслідування.

Перераховані типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування незаконного перетину державного кордону особою, якій заборонено в'їзд на територію України, визначають і завдання цього етапу розслідування. Як відзначають О.А. Бандура і В.Г. Лукашевич, завдання – це «мета, дана в певних умовах. Завдання в розслідуванні злочинів – це «прийнята» слідчим проблемна ситуація, в якій він повинен діяти, щоб досягти мети – перетворити вказану ситуацію із тим, щоб розкрити злочин» [15, с. 29].

Основними завданнями під час розслідування даного виду злочину повинні бути виявлення всіх обставин учиненого злочину, встановлення особи злочинця та його затримання, якщо він не затриманий на місці вчинення або після вчинення злочину. Тут мають значення виявлення, дослідження та фіксація доказів різних властивостей.

Також слід додати, що слідчі ситуації класифікуються на конфліктні та безконфліктні. Дана класифікація була запозичена криміналістикою у психології і ґрунтується на характеристиці одного з елементів психологічних компонентів ситуації:

суперництва та протидії сторін, мета та інтереси яких під час розслідування злочину не збігаються. Конфліктні ситуації з різним ступенем гостроти протистояння сторін не рідкість в слідчій практиці.

Варто відзначити, що конфліктність ситуації може виражатися в неприйнятті наявних у провадженні доказів обвинуваченням, відмові участі в проведенні низки слідчих (розшукових) дій, наявності значної кількості як надуманих, так і економічно обґрунтованих клопотань, неодноразовості зміни показів. Необхідно відзначити, що доказування по даній слідчій ситуації видається складним у доведенні злочинної діяльності особи, або групи осіб, які вчинили злочин. Під час учинення незаконного перетину державного кордону зазначеною категорією осіб злочинці практично не залишають матеріальних слідів.

Повне визнання обвинуваченням своєї провини має місце тоді, коли його було затримано безпосередньо під час учинення злочину. У слідчій практиці часто мають місце факти дійового каяття у справах про незаконний перетин державного кордону особою, якій заборонено в'їзд на територію України. До причин, що зумовлюють повне визнання обвинуваченням своєї провини, можна віднести такі: затримання «на гарячому» на місці вчинення злочину, а також незаперечність і достатність наявних доказів; прагнення приховати свою участь у вчиненні іншого злочину; небажання розкривати всіх співучасників злочину або ініціювати діяльність слідчого з виявлення таких осіб. За таких обставин розслідування відбувається у відносно сприятливій, безконфліктній обстановці. Для успішного вирішення завдань повного й об'єктивного розслідування в такій слідчій ситуації необхідна активність і наступальність слідчого. Слідчий практично завжди працює в умовах гострого дефіциту інформації. У зв'язку із цим великого практичного значення набуває пізнавальна, пошукова, організаційна та перевірочна діяльність слідчого, зміст якої полягає у вивченні обстановки вчинення злочину, сприйнятті фактів, виявленні причинного зв'язку між ними. Пошукова діяльність спрямована на виявлення змін, зумовлених злочином, слідів та інших речових доказів. У зв'язку із цим щодо всіх неясних і сумнівних обставин розслідуваного кримінального правопорушення повинні бути висунуті версії. На цьому етапі розслідування пізнавальна роль слідчої версії полягає у тому, що вона допомагає пояснити вже відомі обставини вчиненого незаконного перетину державного кордону вказаною категорією осіб, а також дає змогу встановити нові обставини, раніше не відомі слідчому.

Необхідно визнати, що досить поширеною є слідча ситуація, коли злочинець не встановлений. Для даної слідчої ситуації характерна наявність украй обмеженої інформації про злочин, як отриманої за допомогою допитів, так і слідчих (розшукових) дій. Тут, як правило, має місце мінімальна кількість матеріальних слідів, яка пов'язана з наявністю незначних відомостей про особу злочинця. Вирішення цієї слідчої ситуації нам уявляється можливим на основі аналізу і зіставлення раніше вчинених аналогічних злочинів. У даному разі першорядне значення для швидкого й успішного розкриття і розслідування незаконного перетину державного кордону особою, якій заборонено в'їзд на територію України, є скоординована взаємодія слідчого з оперативними підрозділами Прикордонної служби України.

Виявлення типових слідчих ситуацій і включення їх у приватні методики розслідування даного злочину дають змогу розробити типові методичні рекомендації з розслідування незаконного перетину державного кордону особою, якій заборонено в'їзд на територію України.

Список використаних джерел:

1. Степанюк Р.Л. Ситуаційний підхід у формуванні методик розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України. *Право і безпека*. 2013. № 3(50). С. 110–115.
2. Тищенко В.В. Слідчі ситуації в методиці розслідування злочинів: поняття, класифікація, значення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. Вип. 22. С. 961–965.
3. Ходанович В.О. Інститут судової експертизи як джерело доказів у кримінальному судочинстві України та Австрії: порівняльно-правовий аспект. *Вісник Академії адвокатури України*. 2014. Ч. 31. Т. 11. № 3. С. 162–169.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651%D0%B0-17>.
5. Возгрин И.А. Научные основы криминалистической методики расследования преступлений. Ч. 3. Санкт-Петербург : СПБ ЮИ МВД России, 1993. С. 60.
6. Драпкин Л.Я. Основы теории следственных ситуаций. Свердловск : УрГУ, 1987. С. 7–25.
7. Белкин Р.С. Курс криминалистики. Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. Москва : Юрист, 1997. С. 135.
8. Копылов И.А. Следственная ситуация и тактическое решение : учебное пособие. Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1988. С. 5.
9. Матусовський Г.А. Ситуаційний підхід до розслідування злочинів. *Криміналістика: криміналістична тактика і методика розслідування злочинів* : підручник / за ред. В.Ю. Шепітька. Харків, 1998. 376 с.
10. Весельський В.К. Слідча ситуація як категорія криміналістичної тактики. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2011. Вип. 25–26. С. 193–199.
11. Криміналістика : учебник / отв. ред. Н.П. Яблоков ; 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Юрист, 2001. 718 с.
12. Кустов А.М. Криміналістика и механизм преступления : цикл лекций. Москва : Московский психолого-социал. ин-т ; Воронеж : МОДЭК, 2002. 304 с.
13. Тищенко В.В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. 260 с.
14. Криміналістика : учебник / под ред. проф. В.А. Образцова. Москва : Юрист, 1995. С. 59.
15. Бандура О.А., Лукашевич В.Г. Криміналістическая версия: гносеологический, логический и психологический аспекты : учебное пособие. Киев : КВШ МВД СССР, 1991. С. 29.